

اقتصاد سیاسی

اقتصاد تحریم نفت

جدال بر سر تجربه مصدق

پاتریک کلاسن | سیروس ساسانپور | کامران دادخواه | محمدقلی مجد | حاج محمد فازی
گردآوری و ترجمه بهرنگ رجیبی

اقتصاد تحریم نفت / ناشر: انتشارات دنیای اقتصاد / پاتریک کلاسن؛ سیروس ساسان پور؛ کامران دادخواه؛ محمدقلی مجد و حاج محمد نمازی / گردآوری و ترجمه: بهرنگ رجیبی / طراح جلد و یونیفورم: حسن کریمزاده / صفحه آرا: مریم فتاحی / ناظر فنی: انوشه صادقی آزاد / نوبت چاپ: اول-۱۳۹۴ / شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه / شابک: ۹۶۴-۶۰۰-۷۱۰۶-۰ / لیتوگرافی: شادرنگ / چاپ و صحافی: شادرنگ / تمام حقوق این اثر محفوظ و متعلق به نشر دنیای اقتصاد است / نشانی انتشارات و فروشگاه: تهران، خیابان شهید مطهری، بین میرزای شیرازی و سنایی، شماره ۳۷۰ / تلفن: ۴۳-۸۷۷۶۲۷۴۰ / انتشارات: تهران، خیابان قائم مقام فراهانی، ضلع شمال غربی میدان شعاع، پلاک ۱۰۸، طبقه سوم شمالی / تلفن: ۴۲۷۱۰۳۴۱ / دورنگار: ۸۷۷۶۲۷۴۴ / پست الکترونیک: book@den.ir / پایگاه اینترنتی: book.den.ir

www.ketab.ir

برآمد	۹
یادداشت‌ها	۱۲
۱	
سیاست‌های ارزی در برابر شوک ارزی، ایران، ۱۳۳۰ - ۱۳۳۲	۱۳
مقدمه	۱۳
سیاست‌های تطبیقی در بخش خارجی	۱۷
سیاست‌های تطبیقی در بخش داخلی	۳۱
درس‌هایی از تجربه ایران	۴۰
پیوست ۱: برآورد توابع تقاضای واردات و عرضه صادرات	۴۳
پیوست ۲: نظام ارزی	۴۷
یادداشت‌ها	۴۹
۲	
جنبش ملی کردن نفت، تحریم بریتانیا و اقتصاد ایران ۱۳۳۰ - ۱۳۳۲	۵۳
۱. مقدمه	۵۳
۲. درآمد نفت و اقتصاد ایران	۵۵
۳. تراز تجاری، کاهش ارزش پول و کمک خارجی	۶۱
۴. کسری بودجه و تامین مالی آن	۶۷
۵. سیاست پولی و تورم	۷۰
۶. سرمایه‌گذاری و رشد	۷۵
۷. اشاراتی پایانی	۷۹
یادداشت‌ها	۸۲

منازعه بر سر ملی کردن صنعت نفت در فاصله سال‌های ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۲ و	۸۷
اقتصاد ایران: مداخله‌ای در بحث	
یادداشت‌ها	۱۰۲

سیاست اقتصادی ایران در دوران مصدق	۱۰۵
رهبران جبهه ملی و مسئله نفت	۱۰۶
گزارش نمازی	۱۰۸
دکتر مصدق، آمریکایی‌ها و امکان رسیدن به توافق در مذاکرات	۱۱۲
دفاع دکتر مصدق از سیاست‌های اقتصادی‌اش	۱۱۵
ارزیابی	۹
بازی نهایی	۱۲۱
یادداشت‌ها	۱۰۶
پوسته‌ها حاج محمد نمازی به حسین علا	۱۲۹

این کتاب مختصر شرح مباحثه‌ای است میان اقتصاددانانی از طیف‌های مختلف فکر، درباره میزان توفیق تدابیری که محمد مصدق برای رویارویی با تحریم نفتی حاصل می‌کرد، ملی کردن صنعت نفت ایران، ملی کردن صنعت نفت در ایران می‌فرمانده انگار شد، اما فراتر از مرزهای ایران، قَدَر قدرتانی جهانی آن را تهدید می‌کرد. منافع خود و شاید مهم‌تر، آغاز روندی می‌دیدند که می‌توانست همه آنها را در ورطه ملی شدن منابع طبیعی همه کشورهای محروم و توسعه نیافته بیاورد. طبیعی بود که به مقابله برآیند و مهم‌ترین ابزارشان برای اعمال فشار، تحریم بود. حالا بیش از شش دهه بعد آن روزگار همه منازعات و نتایج و پیامدهایش، در برابر بسیار مشابه، مرور تجربه قبلی حتماً بی‌فایده نیست. این کتاب، در برگرداندن بهار مقاله و یک پیوست، تلاشی برای چنین کاری است.

نخستین مقاله کتاب را پاتریک کلاسن و سیروس ساسان درباره سفارش بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول نوشته‌اند. هر دو از مشاوران اصلی دو نهاد بوده‌اند و نتیجه تحقیقشان در فوریه ۱۹۸۷ منتشر شد. [۱] نظریه محوری بحثشان این است که هر کشوری در مواجهه با فشارهای اقتصادی بین‌المللی، جهت تطبیق با شرایط تازه در سیاست‌های داخلی تغییراتی می‌دهد که اگر این روند هوشمندانه و به‌سامان پیش برود، فشارها عملاً بی‌اثر خواهند شد و سرنوشت

بازی در جایی دیگر رقم خواهد خورد: پای میز مذاکره یا چنان که در مورد ایران (۱۳۳۲) شد، در خیابان و با کودتای نظامی.

مقاله دوم کتاب اگرچه یک سالی بعدتر منتشر شد [۲] اما واکنشی به مقاله اول نیست. هدف نوشته کامران دادخواه، استادیار آن زمان دانشگاه نورث ایسترن بوستون، همانی است که کلاسن و ساسانپور داشتند، بررسی کارآمدی اقدامات واکنشی مصدق در برابر فشارهای غرب، اما او اگرچه از بسیاری داده‌ها و اسناد مشترک استفاده می‌کند به نتیجه‌ای کامابیش معکوس می‌رسد و نهایتاً نتیجه می‌گیرد اگر کودتا هم نشده بود باز فرقی نمی‌کرد: دولت مصدق بختی برای دوام نداشت و دیر یا زود زیر فشارها درهم می‌شکست و اگر قدرت‌های خارجی هم کنار می‌نشستند، مردم ناراضی داخل کنارش می‌زدند.

مقاله سوم که یک سال بعد از این دو مقاله نوشته شده [۳] بررسی تطبیقی نتایجی است که نویسندگان، بای قبلی بر اساس داده‌هایی مشترک ارائه داده‌اند. محمدقلی مجد روشی استنادی از اطلاعات، تخمین‌ها و محاسبات هر دو مدعا را می‌سنجد، با کمک بعضی دیگر درستی پیش‌فرض‌های هر کدام را می‌آزماید و به دلایلی می‌پردازد که در مواردی بعضی داده‌ها نادیده گرفته شده یا تحریف شده‌اند. مقاله مجد بحث فنی اقتصاددان‌های قبلی را به‌روز می‌کند، با بحران‌های تازه‌تر گریبانگیر نفت ایران پیوند می‌زند و در انتها بر دلالت‌های امروزی و بعضاً خطرناک برخی از آنها را مورد توان داخلی تأکید می‌گذارد.

مقاله چهارم کتاب را کامران دادخواه پنج سال بعد از انتشار متن مجد نوشت [۴] و هرچند اشاره‌هایی به هر سه نوشته پیشین دارد و نکاتی تازه هم درباره مواجهه دولت محمد مصدق با بحران تحریم نفت پیش می‌کشد، اما عمده‌اش مبتنی بر متنی است که به‌تازگی در تحقیقاتش به آن برخورده بود، نامه‌ای متعلق به تیرماه ۱۳۳۰ از حاج محمد نمازی، دوست و مشاور شاه در امور مربوط به نفت، خطاب به حسین علاء، وزیر وقت دربار. دادخواه اگرچه از کسی اسم نمی‌برد، روی سخنش با منتقدانی است که طی همه این سال‌ها برخوردی

چون برخورد او را بی توجهی به شرایط خاص آن زمانه خوانده‌اند، اینکه تحلیل‌های او صرفاً بر مبنای نتایج اتفاقات است و آن زمان نمی‌شده تحولات بعدی را حدس زد و کاری دیگر کرد و از این مدعا هم نتیجه می‌گیرند که در آن ظرف زمانی، مواضع و اقدامات مصدق درست‌ترین تصمیم‌هایی بوده که می‌شد گرفت. دادخواه در رد این مدعا، رئوس نوشته نمازی را مرور می‌کند که بسیاری از تحلیل‌های بعدی او را پیش از وقوع همه اتفاقات بعدی هشدار داده و نخست‌وزیر را نه به رویارویی و سرکشی بلکه به مچ انداختن پای میز مذاکره را خوانده بود.

پیوست پایانی کتاب هم متن کامل همان نامه حاج محمد نمازی است [۵] که کمک می‌کند به سنجش نوشته دوم دادخواه و مدعاهای همه آن منتقدان پیشین. کتابی است که چک دربارۀ مسئله‌ای آن قدر خطیر و مهم و اثرگذار که تا همین امروز ممتد شده و سیاست ایران زیر سایه‌اش مانده. ادعای زیادی هم ندارد؛ اگر ذهن مخاطبش را اندک روشن‌تر کند، به مقصودش رسیده.

بهرنگ رجبی

خردادماه ۱۳۹۳